

WADOWICE

DZIEJE MIASTA

TOM 1

POD RZĄDAMI KSIĄŻĄT OŚWIECIMSKICH I ZATORSKICH

Pod redakcją

Tomasza Graffa i Konrada Meusa

WADOWICE

Dzieje miasta

WADOWICE

Dzieje miasta

POD REDAKCJĄ DR. HAB. TOMASZA GRAFFA, PROF. UPJPII I KONRADA MEUSA, PROF. UKEN

TOM I

WADOWICE

Dzieje miasta

POD RZĄDAMI KSIĄŻĄT OŚWIĘCIMSKICH I ZATORSKICH

Pod redakcją
TOMASZA GRAFFA I KONRADA MEUSA

Wadowice

Tomasz Graff

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0002-2142-086X>

 tomasz.graff@upjp2.edu.pl

Konrad Meus

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

 <https://orcid.org/0000-0002-6865-2174>

 konrad.meus@up.krakow.pl

© Copyright by Gmina Wadowice, Urząd Miejski w Wadowicach and individual authors, 2024

Recenzenci

dr hab. Bożena Czwojdrak, prof. Uniwersytetu Śląskiego

dr hab. Piotr Węcowski, prof. Uniwersytetu Warszawskiego

Konsultacja i tłumaczenie tekstów łacińskich

dr Tomasz Babnis

Opracowanie redakcyjne

Agnieszka Kowalczyk

Projekt okładki

Lesław Sławiński

ISBN 978-83-8368-093-4 (druk)

ISBN 978-83-8368-094-1 (PDF)

<https://doi.org/10.12797/9788383680941>

Na okładce: gipsowy odlew najstarszej pieczęci Wadowic z XV wieku (Zbiory Pracowni Nauk Pomocniczych Historii i Źródłoznawstwa w Instytucie Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego, sygn. 341a) oraz mapa Stanisława Porębskiego Ducatus Oswieczensis & Zatoriensis descriptio z 1592 r. (Polona)

Wydanie książki sfinansowane przez Gminę Wadowice oraz Wadowickie Centrum Kultury

 **Wadowickie
Centrum
Kultury**

WYDAWNICTWO KSIĘGARNIA AKADEMICKA

ul. św. Anny 6, 31-008 Kraków

tel.: 12 421-13-87; 12 431-27-43

e-mail: publishing@akademicka.pl

<https://akademicka.pl>

SPIS TREŚCI

Wstęp	7
-------------	---

CZĘŚĆ I

SPOJRZENIE INTERDYSCYPLINARNE – GMINA I REGION

KAROL WITKOWSKI	
Środowisko geograficzne gminy Wadowice	29
SŁAWOMIR DRYJA	
Archeologia regionu wadowickiego	73
MARCIN STARZYŃSKI	
Herb i pieczęcie Wadowic od średniowiecza do współczesności.....	103
MIROSŁAW PŁONKA	
Zabytki na obszarze gminy Wadowice.....	125

CZĘŚĆ II

HISTORIA MIASTA: ŚREDNIOWIECZE (DO POCZĄTKU XVI WIEKU)

DOROTA ŻUREK	
Początki osady i lokacja miasta	221
DOROTA ŻUREK	
Społeczeństwo i gospodarka	265
TOMASZ GRAFF	
Extra oppidum – mobilność wadowiezan	279
TOMASZ GRAFF	
Kościół wadowicki	299

DOROTA ŻUREK

Wadowice w księstwach oświęcimskim i zatorskim 345

TOMASZ GRAFF

Księżniczka zatorska Agnieszka i jej pochówek w kościele farnym
w Wadowicach 353

Podsumowanie 361

Summary..... 371

Wykaz skrótów 383

Bibliografia 385

Indeks osobowy 429

Indeks geograficzny 449

WSTĘP

W roku 2022 władze Wadowic na czele z Burmistrzem Bartoszem Kalińskim i Radnymi miejskimi podjęły decyzję o wydaniu czterotomowej monografii miasta i gminy. Tym sposobem zostały zwieńczone sukcesem wieloletnie starania o powstanie tego rodzaju publikacji, podejmowane przez grupę mieszkańców – pasjonatów lokalnej historii, regionalne środowiska kulturotwórcze, ale też liczne grono badaczy przeszłości związanych bezpośrednio lub pośrednio z miastem i jego regionem. Podczas przeprowadzonych konsultacji z udziałem wszystkich zainteresowanych stron uznano, że zaawansowany stan badań nad historią Wadowic oraz nowe możliwości badawcze związane m.in. z dostępem do nieanalizowanych dotąd archiwaliów dają asumpt do w pełni kompleksowego ujęcia dziejów miasta, w którym nie zabraknie także elementów historii sąsiednich wsi. Stąd też z powszechnym zrozumieniem przyjęto koncepcję zakładającą opracowanie dużego jak na warunki wadowickie, bo liczącego cztery tomy, wydawnictwa. Według sformułowanego założenia kolejne woluminy monografii historycznej Wadowic będą ukazywać się w następujących po sobie latach, począwszy od 2024 roku, kiedy to zostanie za-inauguirowany cykl wydawniczy. W myśl obowiązującego harmonogramu ostatni, czwarty tom monografii trafi do rąk Czytelników w 2027 roku.

Pretekstem do powstania tej publikacji naukowej są trzy wyjątkowe rocznice historyczne, które przypadają kolejno w latach: 2025-2026, 2027 oraz 2030. Pierwsza z wyszególnionych dat to 700. rocznica pierwszej historycznie potwierdzonej wzmianki o Wadowicach. Mowa w tym przypadku o spisie dziesięciny papieskiej wymieniającym wszystkie parafie i kościoły filialne położone na terenie ówczesnej diecezji krakowskiej. W odniesieniu do lat 1325-1326 wskazany został kościół

w „Wadowiczach” (łac. *ecclesia de Wadowicz*) jako filia kościoła parafialnego w Mucharzu. I choć zapis ten nie traktuje Wadowic w sposób wyjątkowy, to w kontekście dziejów badanego miasta – uwzględniający obecny stan wiedzy – zawiera najstarszą znaną adnotację na jego temat. Druga data, przypadająca na rok 2027, to 700. rocznica pierwszego łacińskiego wzmiankowania o Wadowicach jako mieście (łac. *Wadowicz et Spithowicz oppidis*). Zapisu tego dokonano w dokumencie wystawionym w 1327 roku przez Jana I Scholastyka, władcę księstwa oświęcimskiego, w którego granicach znajdowały się wówczas Wadowice. W tymże roku książę Jan Scholastyk podporządkował jako lennik swoje księstwo królowi czeskiemu Janowi Luksemburskiemu, który używał też tytułu króla polskiego. Trzecia rocznica związana jest z wydarzeniem, które miało miejsce w 1430 roku lub nieco wcześniej, kiedy to drewniane miasto niemal w całości strawił ogień. W celu podźwignięcia Wadowic i ich mieszkańców z ruiny po pożarze ówczesny władca książę oświęcimski Kazimierz 10 listopada wystawił dokument, w którym nadał miastu nowe przywileje oparte na prawie chełmińskim. Ta wiekopomna decyzja stanowiła faktycznie „nowe otwarcie” dla wadowiczian, którzy względnie szybko podnieśli Wadowice z upadku. W roku 2030 przypadnie 600. rocznica tamtych wydarzeń, dzięki którym miasto otrzymało drugie życie. Liczymy, że dzięki lekturze niniejszej monografii wielowiekowe dzieje Wadowic i ludzi je tworzących zostaną we właściwy sposób spopularyzowane nie tylko wśród miłośników tego zagadnienia i historii w ogóle, ale też wśród osób słabo zaznajomionych z przeszłością ziemi wadowickiej. Docelowo niniejsza monografia ma stanowić punkt wyjścia do realizacji cyklu projektów muzealnych, edukacyjnych i popularyzacyjnych dedykowanych mieszkańcom gminy Wadowice.

Struktura publikacji ma charakter chronologiczno-przedmiotowy. Mając świadomość, że wydawnictwo to jest adresowane nie tylko do specjalistów z zakresu historii i nauk humanistycznych oraz licznych miłośników regionu wadowickiego, ale też do Czytelnika mniej obeznanego z tą tematyką, podjęta została decyzja o przyjęciu układu chronologicznego dla wszystkich czterech tomów.

Pierwszy tom zatytułowany *Pod rządami książąt oświęcimskich i zatorskich* koncentruje się na zagadnieniach związanych z najdawniejszymi dziejami miasta i regionu. Specyfika czterotomowej monografii „Wadowice. Dzieje miasta” wymusiła na redakcji włączenie do tomu pierwszego kilku zagadnień, które przybliżają dzieje lokalnej historii w ujęciu problemowym i interdyscyplinarnym. Mowa w tym miejscu o tematyce dotyczącej: uwarunkowań środowiskowych oraz sieci hydrograficznej ziemi wadowickiej, archeologii, przekształceń herbu i pieczęci Wadowic, a także zagadnień oscylujących wokół zachowanego dziedzictwa kultury materialnej. Wyłuszczone wątki redakcja zamieściła w bloku zatytułowanym *Spojrzenie*

interdyscyplinarne – gmina i region. Druga część pt. *Historia miasta: średniowiecze (do początku XVI wieku)* dotyka natomiast istotnych wątków związanych z historią miasta od jego powstania do schyłku średniowiecza i początku doby nowożytnej. Poruszono w niej zagadnienia ukazujące szeroko rozumianą urbanizację miasta, jego rozwój przestrzenny oraz życie społeczno-gospodarcze. Przybliżono ponadto losy Kościoła rzymskokatolickiego oraz administracji kościelnej na badanym obszarze, rozwinięto zagadnienie mobilności mieszczan do początków XVI wieku oraz przedstawiono postać księżniczki zatorskiej Agnieszki pochowanej w kościele farnym w Wadowicach. Bardzo istotnym wątkiem podjętym w tych częściach monografii jest kwestia średniowiecznego nazewnictwa miasta, które poza powszechnie znaną nazwą Wadowice wraz z jej mutacjami (np. *Wadowicze*) było również w tym czasie określane pochodzącym z języka niemieckiego słowem *Frawenstadt* (*Frauenstadt*).

Tom pierwszy monografii został stworzony przez zespół kilku badaczy związanych z krakowskimi uczelniami i instytucjami naukowo-badawczymi. Rozdział pierwszy, dotyczący uwarunkowań środowiskowych i geograficznych, przygotował Karol Witkowski – wadowiczanie z urodzenia, obecnie afiliowany przy Instytucie Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania Polskiej Akademii Nauk mającym swoją siedzibę w Krakowie. Z Uniwersytetem Papieskim Jana Pawła II w Krakowie związany jest z kolei archeolog oraz historyk Sławomir Dryja. To jemu jako wytrawnemu badaczowi pozostałości archeologicznych odnalezionych w dorzeczu rzeki Skawy zostało powierzone opracowanie rozdziału poświęconego właśnie temu zagadnieniu. Wśród autorów pierwszego tomu „wadowickiej monografii” znajdziemy także Marcina Starzyńskiego z Instytutu Historii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Spod jego pióra wyszedł rozdział dotyczący ważkiej i budzącej w przeszłości autentyczne zainteresowanie kwestii heraldyki Wadowic oraz pieczęci miejskich. Mirosław Płonka natomiast – historyk, a zarazem historyk sztuki, rodzinnie związany ze Stryszowem w powiecie wadowickim – opracował zagadnienie materialnego dziedzictwa kulturowego gminy Wadowice. Mirosław Płonka obecnie reprezentuje Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

Drugą część pierwszego tomu napisało dwoje badaczy. Dorota Żurek z Instytutu Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej to autorka tekstów poświęconych dziejom miasta i jego mieszkańców w okresie średniowiecznym z uwzględnieniem funkcjonowania Wadowic w ramach księstw oświęcimskiego i zatorskiego. Wielowymiarowy obraz średniowiecznych i wczesnonowożytnych Wadowic współtworzą rozdziały autorstwa urodzonego w tym mieście Tomasza Graffa, historyka, mediewisty i badacza dziejów nowożytnych, związanego zawodowo z Uniwersytetem Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Tomasz Graff ukazał

mobilność wadowiczan w średniowieczu i na początku doby nowożytnej, przedstawił losy wadowickiego Kościoła w tym okresie oraz opisał spór o Wadowice pomiędzy książniczką zatorską Agnieszką a wojewodą łęczyckim Piotrem Myszkowskim.

Tom drugi monografii ma strukturę chronologiczną. Na jego kartach przybliżono dzieje Wadowic i wadowiczan oraz historię parafii wadowickiej w czasach nowożytnych. W tym konkretnym przypadku mowa o okresie trwającym od XVI wieku do 1772 roku. Dla tego tomu jako skrajne przyjęto cezury polityczne, które określają dwa kluczowe dla Wadowic wydarzenia. Pierwszym z nich była inkorporacja do Rzeczypospolitej ziem księstw oświęcimskiego i zatorskiego wraz z Wadowicami, która odbywała się etapami – od końca XV wieku do 1564 roku. Wówczas Sejm włączył je do województwa krakowskiego jako powiat śląski. Drugą datę wyznacza upadek konfederacji barskiej i pierwszy rozbiór Polski poprzedzony zajęciem przez wojska austriackie południowo-wschodniej części Rzeczypospolitej Obojga Narodów i utworzenie na tych terenach prowincji cesarskiej, znanej jako Królestwo Galicji i Lodomerii z księstwami oświęcimskim oraz zatorskim, nieformalnie określanej jako Galicja. Rok 1772 faktycznie kończył tzw. okres staropolski Wadowic, a dla samego miasta stanowił, jak się miało z czasem okazać, datę przełomową. Autorami tomu drugiego, będącego tematycznie w dużej mierze kontynuacją dziejów Wadowic ukazanych w tomie pierwszym, są dwaj historycy: wspomniany wcześniej wadowiczanin Tomasz Graff oraz Marcin Gadocha. Pierwszy specjalizuje się w historii ziem polskich obejmującej okres od XIV do XVII wieku, ze szczególnym uwzględnieniem dziejów Kościoła, elit intelektualnych, a także relacji polsko-czeskich. Wadowiczanom znany jest przede wszystkim jako autor obszernej biografii dziekana Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Krakowskiego urodzonego w Wadowicach Marcina Campiusa Wadowity (zm. 1641) oraz licznych publikacji dotyczących wadowiczan i historii miasta. Drugi z autorów pracuje natomiast w Instytucie Historii i Archiwistyki Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej. Jego badania obejmują dzieje Rzeczypospolitej aż do jej upadku, a przede wszystkim południowo-wschodnich rubieży kraju w XVII i w XVIII wieku. W tym miejscu warto podkreślić, że większość źródeł odnoszących się do epoki staropolskiej została spisana w języku łacińskim. Dlatego w pracach nad tomami pierwszym i drugim uczestniczy także w charakterze tłumacza i konsultanta tekstów zapisanych w tym języku latynista Tomasz Babnis związany z Uniwersytetem Jagiellońskim.

Kolejny, trzeci tom został poświęcony czasom porozbiorowym. To opowieść o półtorawiekowej bytności wadowiczan w państwie rządonym przez austriackich Habsburgów. Czytelnik poznaje dzieje Wadowic i miejscowego społeczeństwa, począwszy od czerwca 1772 roku, kiedy miasto zajęły oddziały Roberta d'Altona,

irlandzkiego generała pozostającego na służbie cesarzowej Marii Teresy Habsburg, i później, gdy w grudniu 1773 roku na wadowickim Rynku zostało złożone homagium wierności nowym władcom. Cezurą kończącą ten tom jest – wbrew przyjętym schematom – styczeń roku 1920, a nie listopad 1918, uznawany powszechnie za moment odrodzenia niepodległej Polski. Wybór końca opowieści o „austriackich Wadowicach” nie jest przypadkowy, bowiem dostępne źródła archiwalne wskazują, że rok 1919 należy uznać za czas przejściowy dla wadowiczian i w ogóle mieszkańców byłego zaboru austriackiego. Ten stan rzeczy spowodowany był m.in. wojną polsko-ukraińską o Galicję Wschodnią, a wcześniej inwazją czeską na Śląsk Cieszyński. 30 stycznia 1920 roku weszła w życie ustawa sejmowa formalnie znosząca Sejm Krajowy Galicyjski, Wydział Krajowy oraz prawodawstwo austriackie i galicyjskie w byłej już Galicji¹. Autorstwo tego tomu powierzono pochodzącemu z Wadowic Konradowi Meusowi – historykowi zatrudnionemu w Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej, autorowi m.in. książki zatytułowanej *Wadowice 1772-1914. Studium przypadku miasta galicyjskiego*.

Czwarty i ostatni tom został poświęcony dziejom Wadowic i okolicznych wsi w XX wieku, w tym również nierzadko wciąż żywym tradycjom lokalnym. Otwiera go rozdział napisany przez etnologkę, Kierowniczkę Muzeum Miejskiego w Wadowicach Joannę Pytłowską-Bajak. W swoich rozważaniach zajęła się specyfiką miejscowego folkloru i tożsamości kulturowej w regionie wadowickim.

Ze względu na specyfikę epoki w części historycznej tego tomu dokonano podziału na trzy zasadnicze rozdziały o klarownych cezurach politycznych. Pierwsza część ukazuje lata międzywojnia, a właściwie okres od 1920 roku, gdy Galicja zmieniła swój status prawny, aż do września 1939 roku, a więc do momentu agresji hitlerowskich Niemiec na Polskę i zajęcia miasta przez żołnierzy III Rzeszy. Część ta przedstawia równocześnie Wadowice czasów dzieciństwa i młodości św. Jana Pawła II, który urodził się tutaj, a także wychowywał i uczył, początkowo w miejscowej szkole powszechnej, a następnie w neoklasycyźnym Gimnazjum im. Marcina Wadowity. Dla rozdziału drugiego naturalna stała się cezura obejmująca lata 1939-1945, a więc „czarny” czas okupacji niemieckiej miasta i jego przynależności do Rejencji katowickiej (niem. *Regierungsbezirk Kattowitz*), a więc ziem województwa krakowskiego wcielonych bezpośrednio do III Rzeszy. Warto również zaznaczyć, że autorzy czwartego tomu monografii stanęli przed trudnym zadaniem.

¹ Ustawa z dnia 30 stycznia 1920 r. o zniesieniu Sejmu i Wydziału Krajowego b. Królestwa Galicji i Lodomerji z Wielkim Księstwem Krakowskim, [w:] Dziennik Ustaw, 1920, nr 11, poz. 61, s. 112-113.

Otóż obszar dzisiejszej gminy Wadowice został przez Niemców podzielony na dwa rejony. Ziemie usytuowane na prawym brzegu rzeki Skawy, a więc od Jaroszewic począwszy, a na Barwałdzie Dolnym skończywszy, przydzielono do Generalnego Gubernatorstwa. Oznacza to, że przed historykami zajmującymi się tym zagadnieniem stoi trudne wyzwanie przeprowadzenia badań dwutorowo – pod kątem omówienia życia codziennego mieszkańców ziem bezpośrednio wcielonych do III Rzeszy oraz równoległego przybliżenia dziejów ludności zamieszkującej w Generalnym Gubernatorstwie.

Rozdział trzeci czwartego tomu to próba przedstawienia losów mieszkańców gminy Wadowice w okresie powojennym i w latach Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej (PRL-u). W tym przypadku opowieść rozpoczyna się od momentu zainstalowania w Wadowicach nowych władz politycznych w 1945 roku. Cezurą kończącą ten rozdział jest rok 1990. Wybór tej granicy czasowej jako skrajnej nie jest przypadkowy, bowiem był to pierwszy rok po rozpoczęciu w Polsce transformacji polityczno-ustrojowej, związanej m.in. z tzw. wyborami czerwcowymi odbywającymi się na zasadach ustalonych w trakcie rokowań Okrągłego Stołu. Ponadto to właśnie w marcu 1990 roku Sejm Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej X kadencji (znany powszechnie jako tzw. Sejm kontraktowy) przyjął ustawę o samorządzie terytorialnym, która stanowiła *clou* prodemokratycznych zmian przeprowadzanych wówczas w Polsce². Podkreślając doniosłość tamtego aktu prawnego, należy wspomnieć, że pomimo wielu modyfikacji i nowel przetrwał on do czasów współczesnych³. W roku 2024, a więc w momencie, kiedy nastąpiła finalizacja pierwszego tomu monografii zatytułowanej *Wadowice. Dzieje miasta*, obchodzono w Polsce 30. rocznicę uchwalenia ustawy o samorządzie terytorialnym – ustawy, którą uznano za fundamentalną dla ustroju państwa i jego prawidłowego funkcjonowania⁴. W tym miejscu

² Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, [w:] Dziennik Ustaw, 1990, nr 16, poz. 95, s. 198-206.

³ Ostatnia, bezpośrednia, częściowa modyfikacja tej ustawy miała miejsce 26 maja 2023 roku i była związana ze zmianami w prawie dotyczącym najmu i zakupu lokali mieszkalnych „stanowiących mieszkaniowy zasób gminy”. Zob. Ustawa z dnia 26 maja 2023 roku o zmianie ustawy o samorządzie gminnym, ustawy o społecznych formach rozwoju mieszkalnictwa, ustawy o gospodarce nieruchomościami, ustawy o podatku od czynności cywilnoprawnych oraz niektórych innych ustaw, [w:] Dziennik Ustaw, 2023, poz. 1463, s. 1 (art. 1).

⁴ Zob. wywiad z ekonomistą prof. Jerzym Juliuszem Regulskim opublikowany na łamach „Rzeczypospolitej”: *Jerzy Regulski: Posłowie tworzą prawo na wyrost*, 14 XI 2014, [on-line:] <https://www.rp.pl/publicystyka/art12163221-jerzy-regulski-poslowie-tworza-prawo-na-wyrost> – 26 XI 2023.

SUMMARY

WADOWICE: HISTORY OF THE CITY

VOLUME 1: UNDER THE RULE OF THE PRINCES OF OŚWIĘCIM AND ZATOR

In the intention of the Authors and Editors of the volume opening *Wadowice: History of the City*, its first part was devoted to presenting an interdisciplinary view of the history of the city and, more broadly, of the towns currently located in the Wadowice commune, together with the neighbouring areas. It reveals the geographical environment and archaeology of the Wadowice region, the history of the transformations of the coat of arms and seal of the city of Wadowice from the Middle Ages to the present day, as well as the material cultural heritage of the Wadowice commune. In turn, the second part of the publication is devoted to the history of the city and its inhabitants in the Middle Ages and at the threshold of the early modern era.

The first part of the volume opening the four-volume monograph is initiated by a chapter devoted to the geographical environment of the Wadowice commune by Karol Witkowski. It presents the history of inanimate and animate nature in the discussed area. The story of the geological structure dates back to the beginnings of the formation of the Carpathian flysch rocks. The diversity of the nappe overthrusts is best visible in the Beskid part of the commune. It is here that one can also find rock outcroppings and small caves. The commune's landscape is varied – it stretches from the Beskid ridges in the south, through the gentle and low foothill

slopes, to the flat bottom of the Skawa valley. These three diverse zones are located within two macroregions – the Western Beskids and the Western Beskidian Foothills. In the southern part of the commune, the Skawa separates Jaroszowicka Góra from the main massif of the Beskid Mały, and further north – the Silesian Foothills from the Wieliczka Foothills.

The terrain, although significantly varied, has a common geological base within the Wadowice commune. The development of the Carpathian Foothills, and then the river network, was dependent on the processes shaping the Beskids and the rest of the Carpathians. Today's morphology is a result of geological conditions, tectonics and later morphogenic processes and usually covers only the highest rock layers.

Animate nature has a much shorter history, which depends primarily on climate and anthropogenic pressure, although the substrate is not indifferent to it either. The character of the landscape is determined on the one hand by natural conditions, and on the other by socio-economic and cultural conditions. Within the Wadowice commune, based on the diversified land cover, several types of landscapes have been distinguished. The largest area is occupied by the following landscapes: rural, mosaic, suburban, small-town and forest. Among the different types of land use, an important role is played by protected areas and places that are to preserve traces of natural landscapes.

The relief of the Ponikiewka valley was discussed for the first time in regional geographical literature, in detail, emphasising the role of Pleistocene and younger landslide movements in the spring area. The great importance of human activity in shaping the micromorphology of the terrain was also indicated. Traces of former agricultural and forestry management were shown on the southern slopes of the Bliźniaków and Iłowiec ranges, which is visible in the regular course of the boundary lines. A similar micro-relief was revealed near Boża Męka among the arable fields, which can only be seen outside the vegetation period and on the digital terrain model. This micro-relief is related to the course of historical dirt roads and boundary lines, which were transversely ploughed as a result of changes in land division. When describing the relief and its geological conditions, historical mining activity in the commune was also indicated and the location of former quarries in Kaczyn, Klecza Dolna, Gorzeń Dolny and Wadowice was presented.

It is worth emphasising that the latest authorial research results were presented in the context of the history of changes in the Skawa riverbed system. Karol Witkowski argued that the natural riverbed system – braided or multi-channel – still existed in the 19th century, and that it was eliminated only as a result of the

comprehensive regulation of the river in connection with the construction of the Galician Canal.

Sławomir Dryja, on the other hand, presented the archaeological heritage of the Wadowice commune and the broader Wadowice region. In the introduction to his considerations, the researcher outlined the characteristics of the Wadowice region in the context of its geographical location as a place at the junction of the Western Carpathians and their northern foreland. He also drew attention to the dependence of the geographical location of Wadowice on the possibilities of archaeological exploration. Then he deepened these considerations, showing the activity of pre-historic man in the mountain ecosystem. He also devoted extensive considerations to presenting the archaeological research to date in this part of the Skawa valley, and then to presenting a synthetic picture that is drawn in their light. As in other parts of the Carpathians, settlement occurs in all eras, but it is not continuous. The Author indicated that traces of penetration from the Middle Paleolithic period were probably erased due to erosion processes, although one artifact from Zagórze shows features of the Levallois method, typical for Neanderthal man. The basin of the middle and upper Skawa is one of the areas that have been well-researched, both in terms of area and excavations, mostly carried out in connection with hydrological investments. In the last part of his chapter, the Author presented in detail the state of archaeological research in the Wadowice commune. This area was fully explored during surface studies, while excavations were scarce. They were limited to the identification, still in the interwar period, of the hillfort in Gorzeń Górny and the recently carried out excavation works on the occasion of the renovation of the market surface in Wadowice. The conducted inquiry revealed 54 archaeological sites registered in the Wadowice commune. Sławomir Dryja calculated that the predominant sites are from the Stone Age (12), the Middle Ages (26) and the modern period (13). The hillfort in Gorzeń Górny is associated with the Bronze Age, which indicates stabilised settlement forms in that period. In turn, the finds of Roman coins seem to confirm the communication role of the Skawa valley in the Roman period. In summary, the Author stated that the largest number of archaeological sites were recorded in the area of Chocznia, while only two are known from the area of Wadowice. This is undoubtedly related to urbanisation processes related to the development of the city since the Middle Ages. In conclusion, the Author expressed hope for further discoveries in the future and drew attention to the need to inform the conservation services about accidental finds, as they are quite frequent and often have great research value.

Another researcher, Marcin Starzyński, in a study on the heraldry and sigillography of Wadowice, showed the genesis of the city's coat of arms, its transformations from the Middle Ages to the present day, as well as the development and examples of city sigillography. The Author linked the creation of the coat of arms and seal of Wadowice with the late medieval "beginnings" of the city government, including the city chancellery. He also supported the fifteenth-century identification of the oldest known seal impression of Wadowice (actually the second half of that century), described by Włodzimierz Budka on the basis of impressions from the years 1567-1712. "[This] round seal, 34 mm in diameter, presents a Gothic shield – closed in a semicircle, with a simple head, and therefore characteristic of the 15th century, on which two heraldic figures were placed, jointly creating the emblem of the Wadowice coat of arms – an uncrowned half-eagle on the right heraldic side and a tower/bastille (without marked architectural details) on the left side". Marcin Starzyński claims that the uncrowned half-eagle should be associated with the Piast princes of Upper Silesia (possibly with Duke Casimir, who granted the city the Chełmno law in 1430), to whom Wadowice belonged at that time. The figure of the uncrowned half-eagle can possibly be interpreted as a reference to territorial affiliation within the Duchy of Oświęcim or Zator. The tower, on the other hand, symbolises a self-governing urban commune, excluded from the authority of the feudal lords.

In the following part, the Author discussed the representations of the coat of arms and seals in the Old Polish era. He underlined that during this period the status of a royal free city was clearly emphasised. Moreover, most likely in the 18th century "for the first time the two figures constituting the emblem of the city's coat of arms were found in separate fields" and only then was an open crown placed on the eagle's head.

The Author devoted separate considerations to the period of partitions, 1772-1918. He noted that during the Austrian partition, the official city emblem, described personally by the mayor of Wadowice in 1789, gained imperial approval based on a diploma of 22 October 1793. Karol Schmiedhausen made a watercolour copy of the city seal and the coat of arms of Wadowice in 1886 at the request of the architect Tomasz Pryliński, who rebuilt the façade of the Wadowice church in the following decade. It presents an image of the Wadowice coat of arms: "on a baroque cartouche, bipartite into a column, in the right, red field, there is an uncrowned silver half-eagle with a leaning head, in the left, blue field, a silver tower with a gate, two window openings and three shadows". It also featured the coats of arms of Galicia and Lodomeria, as well as the duchies of Oświęcim and

Zator, flanking the coat of arms of Wadowice. This representation was intended to eliminate the tradition of Wadowice's former affiliation to the Kingdom of Poland and instead strongly emphasise the fact that the city belonged to the Habsburg Monarchy as part of Galicia and Lodomeria, along with the historical reference to the duchies of Upper Silesia. Marcin Starzyński also analysed the preserved seal representation of Wadowice from that period, including the years when the city belonged to the German Confederation (1820-1850), was the seat of a kreis (from 1819) and a district (from 1867), as well as in the following decades – until independence was gained.

In the next part of his arguments, he discussed the circumstances of the “change” in the colours of the coat of arms of Wadowice in 1938, when, at the request of the local government authorities, by virtue of a ministerial decision published in “Monitor Polski” on 24 May 1938, the coat of arms of the city was approved, clearly referring to the tradition of the Upper Silesian Piasts in the following form: “A two-part shield in a column. In the right blue field, half a golden eagle with a beak, tongue and red talons; in the left red field, a silver tower with four battlements, three embrasures and a gate. The gate and embrasure openings are black” Thus, as the Author argues, a change in the coat of arms’ colour scheme was forced, rejecting the tradition dating back to the 16th century, related to the “presence in the coat of arms of Wadowice of a chipped silver (white) crown eagle (of Lesser Poland), presented in a red field”. Professor Starzyński rightly emphasised that the decision from 1938 is still in force according to the letter of the law. In the light of this observation, the Author’s further considerations should also be read, who also referred to the “dignitisation” of the city’s coat of arms in 1995. He drew attention to the fact that Lublin experts Henryk Seroka and Krzysztof Skupieński, at the request of the then authorities of Wadowice to carry out a specialist expert opinion, postulated conducting broader research in this area, emphasising the legal force of the decisions made in 1938. They also firmly rejected the ideas of placing a crown above the shield, transforming the shield into a cartouche, and placing crossed papal keys behind the shield. In the latter case, they appreciated the noble intentions of the city authorities, aimed at honouring the most famous Pole and Wadowice resident in the coat of arms of Wadowice, but emphasised that such changes were contrary to the principles of heraldry, especially since “only [...] the pope has the right to place Peter’s keys under the shield of his coat of arms”. However, they suggested that the coat of arms with the cartouche and papal keys, after the applicable resolution, should be used for non-heraldic purposes. Despite this

opinion, on 31 August 1995, the city council passed a resolution changing the coat of arms of Wadowice, which we know in its current form.

The scholar also outlined the history of the creation of the coat of arms of the Wadowice district, which was developed by Jagiellonian University professors Zenon Piech, Wojciech Drelicharz and a lecturer at the Academy of Fine Arts, graphic artist Barbara Widłak.

The first part of the publication ends with a text by Mirosław Płonka, who devoted his considerations to the monuments located in the Wadowice commune. The multitude and diversity of the material cultural heritage of its inhabitants encourages reflection on both its recording and protection. Mirosław Płonka, as the author of the chapter devoted to these issues, set himself the goal of making the commune community aware of the significance of the heritage of the past existing in their surroundings. As a result, a colourful mosaic of urban and rural, church, manor and cemetery complexes was presented. Among them, there was also no shortage of chapels, crosses and roadside figures, which are often an unnoticed form of communication left by ancestors to descendants. The author presented not only the currently existing objects, but also the changes they underwent over time. As a result, it was possible to bring out of oblivion a number of wooden manors and noble residences within the Wadowice commune, which today are known only as brick manors and palaces, constituting a distinctive feature of the cultural landscape. Thus, parts that are or are considered to be potentially older than previously assumed became more visible. It is similar with the sacral heritage. Meticulous studies related to liturgical paraments preserved to this day, based largely on archives rarely or not at all used by researchers so far, allowed the Author to indicate fragments of the past related to demolished or burned churches or parish buildings. In this context, special attention is drawn to, among others, the late Gothic chasuble depicting the "Crucified Christ on the Tree of Life on a column", which was originally used by the priests of Wadowice and then transferred to the church in Jaroszwice, to finally decorate the collections of the Archdiocesan Museum in Kraków. The author's merit is also to organise the knowledge about the temples located in the commune, and especially about the oldest parish church in Wadowice, primarily in relation to the period after the fire that destroyed it in 1726. The presence of religious congregations in this area and their role in serving society, as well as the influence on shaping the religious attitudes of the local population, were also strongly emphasised. The multitude of forms of heritage preserved to this day, ways of defining it and the limited number of pages of this publication made it necessary to only signal further research directions. Therefore, it can be concluded

that each of the described types of heritage deserves its own monograph. The issue of local costumes, beliefs or attitudes, which are not discussed in this publication and which supplement the material forms of legacy from ancestors as intangible heritage, will certainly require a separate discussion. In addition, unpreserved forms of heritage, such as the first fire stations, chapels or schools, should also find their place in the monographs of individual towns of the Wadowice commune, which we hope will be created soon. Another issue is private collections and their history, which could not be presented here.

Mirosław Płonka concluded his considerations by stating that “the multitude of preserved forms of cultural heritage of the inhabitants of the Wadowice commune is currently proving to be a considerable challenge, but at the same time a possible asset to be used”.

The second part of the publication is filled with texts devoted to the medieval history of the city by Dorota Żurek and Tomasz Graff. Their considerations often refer to the first decades of the 16th century. In the first part of her arguments, Dorota Żurek outlined the beginnings of the settlement and the location of the town of Wadowice in the Middle Ages, showing the course of settlement processes in the Duchy of Oświęcim, to which Wadowice initially belonged. The author concludes that, unfortunately, it is not known when Wadowice was located, although she gives an approximate period between 1292 and 1327, when the *oppidum Wadowicz* was first confirmed. Then, the author devoted more attention to the Polish and German names of the town. With regard to the Polish name, she reviewed hypotheses on this subject, indicating, among other things, its probable patronymic nature or connections with the colonisation by the Gryfit family, who would have brought settlers from the town of Wadów to the Skawa and Choczenka. She also concluded that the German name *Frauenstadt* meant “city of the maiden”, i.e. dedicated to the Blessed Virgin Mary. Next, Dorota Żurek described in detail the background and genesis of the city’s location, pointing out that Wadowice must have had self-government even before it was granted Chełmno law in 1430, thus emphasising these issues in a slightly different way than Marcin Starzyński in his study of the city’s heraldry and sphragistics. She also meticulously presented the nature and functioning of the hereditary mayorship of Wadowice, establishing a list of Wadowice mayors confirmed in sources, starting from the nobleman Piotr Puzdro and ending with the representatives of the Komorowski family. The Author’s further considerations concerned, in turn: the urban space in the context of attempts to establish the city’s borders, the location centre with a detailed discussion of the location and layout of the market square, plots, the street grid, public buildings and

the sacral space centered around the city parish church. She also devoted a few remarks to the issue of the city's defensive fortifications, which, however, certainly did not have city walls. Then Dorota Żurek pointed to the area of the suburban zone (agricultural land and forests) and its role in the functioning of the late medieval town. At the end of her considerations, the historian, in accordance with the findings of historiography based on the classification of cities for tax purposes from 1520, indicated that the town of Wadowice, like Kęty and Żywiec, was classified as a fourth, lowest category city in the urban network of cities in the Kingdom of Poland. However, the researcher clearly indicated that this division raises certain doubts and does not always reflect the reality of the time.

Then Tomasz Graff showed the activity and mobility of the inhabitants of Wadowice in relation to the immediate vicinity, with particular emphasis on Kraków and Kazimierz. He drew attention to the fact that in the 15th and early 16th centuries, sources mention not only townspeople, but also nobility associated with Wadowice and clergy. Among the clergy of Wadowice, Jakub of Wadowice (died 1495) stood out, who was for a long time the provost of the monastery of the Lateran canons at the Corpus Christi Church in Kazimierz. His portrait, currently located in the parish church in Kurozwęki, is considered the oldest known image of a Wadowice resident. Other priests from Wadowice were also well-known and respected clergymen in their times, such as Mikołaj Skoczek, altarist at the Church of the Blessed Virgin Mary in Kraków, or Andrzej Stopak, patron of the Kazimierz Bożociółcy. Interestingly, some priests from Wadowice had disciplinary cases before a Kraków official, and were even accused of embezzlement, which provoked a reaction from the Holy See itself. The people of Wadowice also took over benefices in smaller towns, including Frydrychowice, Cieszyn and Paczółtowice.

In light of the Author's research, eight people from Wadowice were identified as having been accepted into the city law in Kraków in the years 1419-1509. He also mentioned the figure of Jerzyk (Gyrzyk) Prowaznik from Wadowice, who was recorded in the city council book of the city of Pszczyna (1525). Tomasz Graff also pointed out that although the oldest Metrics of the University of Kraków from the years 1400-1508 contain entries of only four students from Wadowice, there probably could have been more of them, due to difficulties in properly assigning people who came from the town of *Frauenstadt*, etc. In his opinion, assigning these students by the publishers of the *Metrics* only to Wschowa or Koźuchów is at least highly controversial, because some of them could have been born in a town located on the Skawa and Choczenka rivers. The Author estimates that the group of students from Wadowice could have numbered as many as 10 people at that time.

Tomasz Graff's text also mentions Wadowice residents of both sexes identified in various late medieval and early modern sources. The author, agreeing with Józef Putek's claims, also wonders whether the information about the transaction of the nobleman Piotr from Wadowice, who in 1419 was supposed to have acquired Gorzeń, is not based on a modern forgery.

In the next chapter, Tomasz Graff describes the medieval history of the Wadowice church. Initially, he focused on the analysis of the accounts of the papal tithe and Peter's Pence from the 14th century, in which the Wadowice church appeared (for the first time in the years 1325-1326). The historian emphasised that this fee was variable in relation to Wadowice, but based on the most common tax *de ecclesia Wadowicz* amounting to 4.5 skojec, he assumed that in the 14th century the population of the faithful here was a maximum of about 200 people inhabiting 35-40 houses. He also provided estimated data relating to the neighbouring towns, which had a parish church at that time.

The next subchapter is devoted to explaining the legal status of the Wadowice church, which appeared in sources as a branch of the Muchary church, and then of the Woźniki church. According to Tomasz Graff, the Wadowice church was periodically granted parish status as early as 1327, and formally, after a dispute between the Woźniki and Muchary parish priests, from 1335, by decision of the court of the Bishop of Kraków, Jan Grotowic, it became a branch of the church in Woźniki, remaining under the patronage of the Cistercian abbey from Mogiła. He also noted that the Wadowice church had its own rector-administrator as early as 1351, while in 1383 the first parish priest of Wadowice, Mikołaj, known by name, was recorded. The author assumed that the benefices in Woźniki and Wadowice were periodically combined, and this state of affairs lasted until the second half of the 15th century. In practice, therefore, the Cistercians from Mogiła designated the parish priest of Woźniki and the rector of Wadowice for some time, often presenting the bishop with the same person for both benefices.

Tomasz Graff also drew attention to the issue of the remuneration of the Wadowice parish priest and the functioning of the fund in Wadowice for the maintenance of the temple, the so-called *fabrica ecclesiae*, which was first recorded in 1473. The image of the Wadowice church in the light of the *Liber beneficiorum* of Jan Długosz, who was the first to indicate its dedication to All Saints, was also presented separately. Długosz defined the relations of dependence between the Woźniki and Wadowice churches (mother-daughter), and also provided details of the parish priest's remuneration. The parish priest had a field and a meadow here, and the local population paid a fee of 2 groszes per field to him. In addition,

tithes were paid to the bishop from the meadow. Długosz also included Roków and Śleszowice in the Wadowice parish, in addition to the town itself, however, according to Tomasz Graff, probably already towards the end of the chronicler's life or shortly afterwards, other villages were included in the then emerging urban-rural parish: Gorzeń, Tomice and Zawada (Zawadka) and Ponikiew and Jaroszwice. The remuneration given by Długosz is perfectly complemented by data from the years 1513-1529. In the light of the *Liber retaxationum* from 1529, the income of the Wadowice parish priest amounted to 16 gryzens and 7 groszes per year, paid in money and grain. Both the *meszne* and the so-called table taxes were recorded at that time, distinguishing the taxes paid to the parish priest by the residents of the town from those paid by the people of the surrounding villages. The author concluded that the remuneration of the parish priest of Wadowice should be considered average in the context of about 900 parishes of the Kraków diocese.

Tomasz Graff devoted further considerations to establishing a list of rectors-parishes of Wadowice and Woźnica (or just Woźnica or Wadowice) from 1325 to the early 1640s. In the source records, he managed to find a dozen or so people who received these benefices.

This chapter is concluded with remarks on the Wadowice school, which existed already at the end of the Middle Ages, and the municipal church, which in the second half of the 15th century already had a brick presbytery, preserved to this day. Finally, the Author wondered whether the name of the Wadowice church of All Saints was its original name before the fire, confirmed in the document from 1430 granting Wadowice Chełmno law. Tomasz Graff allowed for the possibility that the original name of the Wadowice parish church could have been Marian, since the German name of Wadowice, *Frauenstadt*, as an archaic form of the genitive singular, meant a city dedicated to the Blessed Virgin Mary.

The last two texts are devoted to the functioning of Wadowice in the duchies of Oświęcim and Zator and the fate of the fight for Wadowice by the princess Agnieszka of Zator. In the first of them, Dorota Żurek outlined the history of the duchies of Oświęcim and Zator up to their incorporation into Poland in 1564, and then showed the role and place of Wadowice within these duchies.

In the last text of this volume, Tomasz Graff recalled the stormy course of the dispute over Wadowice, which took place at the end of the Middle Ages between the princess Agnieszka of Zator and the voivode of Łęczyca, Piotr Myszkowski, a protégé of kings Jan Olbracht and Aleksander Jagiellończyk. In his considerations, the author supported the identification of this Piast woman with the daughter of the prince of Oświęcim and Zator Waclaw (d. 1467) and not his son Wlodek

(d. 1492), as researchers dealing with this subject had previously believed. Princess Agnieszka took the city by force and until the end of her days did not want to accept the royal verdict, which awarded Wadowice to the voivode Myszkowski. She died in 1505 and was buried in the Wadowice church, of which she was a benefactress, as evidenced by the inscription of the epitaph placed in the parish church in Wadowice, which has not survived to this day. Thus, the temple in Wadowice can boast the burial of a princess of royal blood from the Piast dynasty.

The first volume of the monograph that we are presenting to our Readers contains many new findings concerning the geographical environment, archaeology, material cultural heritage and the history of the city and commune of Wadowice (or more broadly the Wadowice region). The Editors and Authors deeply hope that it will become an inspiration for other researchers to continue their research in this area, and will also interest every lover of the history of Wadowice and the Wadowice region.

Tomasz Graff
Konrad Meus

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA ARCHIWALNE:

Archiwum Bazyliki ONMP w Wadowicach

Volumen Documentorum do 1700 r., sygn. I.1.

Akta budowy domu parafialnego 1933-1939, sygn. V.13.

Akta cmentarza parafialnego, sygn. V.16.

Akta dotyczące remontu kościoła i plebanii po przejściu frontu wojennego w styczniu 1945 roku, sygn. V.6.

Budowa i rozbudowa kościoła wadowickiego do 1893 r., sygn. V.1.

Budowa ołtarza w kaplicy Matki Boskiej Nieustającej Pomocy 1927, sygn. V.5.

Dokumentacja dotycząca renowacji kościoła w latach 1898-1925, sygn. V.2.

Dokument pamiątkowy konsekracji kościoła z 1808 r., sygn. II.3.

Dziennik kasowy 1912-1919, sygn. V.20.

Dzwony fundowane w latach 1970-1971, sygn. V.7.

Ekspertyza wytrzymałościowa budynku przy ul. Kościelnej 7, sygn. V.48.

Inwentarze kościoła i parafii Wadowice 1786-1824, sygn. II.8.

Korespondencja ks. Leonarda Prochownika dotycząca budowy domu parafialnego, sygn. V.15.

Księga dochodów i wydatków kościoła wadowickiego od 1907 r., sygn. V.17.

Księgi rachunkowe 1935-1943, sygn. V.21.

Liber Presbiterorum et Memorabilium Parochiae Wadowice, sygn. II.1.

Listy zadeklarowanych udziałów na budowę domu parafialnego, sygn. V.14.

Malowanie kościoła 1972-1973, sygn. V.8.

Projekt instalacji elektrycznej kościoła i urządzeń nagłaśniających, sygn. V.27.

Rejestr budowy kościoła wadowickiego z 1791 r., sygn. II.5, bnk. Rejestr Percepty tak z jałmużny na tablice dawanej, jako inszych legacji kościoła wadowickiego, 1630-1818.

Remont Ołtarza głównego w latach 1925-1927, sygn. V.4.

Remont pokrycia dachowego i malowanie elewacji kościoła 1979, sygn. V.9.

Remont wnętrza kościoła 1985-1986, sygn. V.10.

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Skarbu Koronnego (ASK) LVI.

Archiwum Skarbu Koronnego, sygn. 1/7/0/3/68.

Dokumenty pergaminowe, sygn. perg. 4951, 4971, 8584.

Metryka Koronna (MK) 11, 14, 20, 21, 35, 37, 56.

Archiwum i Biblioteka Krakowskiej Kapituły Katedralnej

Reg.C.1, k. 73-74, 76.

Reg.C.2, k. 80-81.

Reg.C.5, f. 32-33.

Archiwum Krakowskiej Prowincji Zakonu Karmelitów Bosych

Archiwum Klasztoru w Wadowicach.

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie

Acta Officialia (AOFF) 1, 2, 3, 4, 6, 10, 13, 14, 20, 21, 23, 28, 34, 42, 43, 51, 132.

Acta Episcopalia (AEP) 5, 10, 12, 22, 27.

ADz 1.

APA 30, 87, 321.

AV 8, 16, 23, 35.

AV Cap 17, 20, 28, 33, 45, 50, 54, 61, 65.

Księgi Metrykalne: Księga chrztów parafii Wadowice: 1586-1698, sygn. KM-9-1; Księga chrztów parafii Wadowice, Chocznia: 1600-1617, sygn. KM-9-2; Księga chrztów, zgonów parafii Wadowice: 1657-1739, 1730-1753, sygn. KM-9-4.

Tabele Załuskiego, sygn. 8.

Archiwum Muzeum Archeologicznego w Krakowie

Teczka: Gorzeń Górny.

Archiwum Narodowe w Krakowie

C.K. Komisja Ministerialna dla zniesienia ciężarów gruntowych w Krakowie: sygn. 29/279/0/6.1/1905; sygn. 29/279/0/6.1/1796; sygn. 29/279/0/6.1/1950.

C.K. Urzędy powiatowe, starostwa – zbiór szczątków zespołów, sygn. 29/234/33.

Kalendarz i nekrolog klasztoru kanoników regularnych laterańskich przy kościele Bożego Ciała, K 888 (mf), nr 314.

Kataster galicyjski:

Barwałd Dolny, sygn. 29/280/0/24.1/3053;

Barwałd Górny, sygn. 29/280/0/24.1/3054;

Barwałd Średni, sygn. 29/280/0/24.1/3066;

Klecza Dolna, sygn. 29/280/0/24.1/3065;

Pierwszy tom monografii, który oddajemy
do rąk Czytelników, zawiera wiele nowych ustaleń
dotyczących środowiska geograficznego, archeologii,
materialnego dziedzictwa kulturowego oraz historii miasta
i gminy Wadowice (czy też szerzej – regionu wadowickiego).

Redaktorzy i Autorzy żywią głęboką nadzieję,
że stanie się on inspiracją dla innych badaczy
do kontynuowania poszukiwań w tym zakresie,
jak również zainteresuje każdego miłośnika
historii Wadowic i ziemi wadowickiej.

Tomasz Graff, Konrad Meus

<https://akademicka.pl>

WADOWICE

ISBN 978-83-8368-093-4

9 788383 680934 >